

Història

«Smash fascism»: arqueologia de la Guerra Civil a la Garrotxa

Jordi Pujiula

Grafiti de les Brigades
Internacionals
a la masia de La Riba.
Val de Bianya.

La Guerra Civil Espanyola, tot i els 65 anys transcorreguts, genera encara abundant literatura i aporta dia a dia elements per a la recuperació de la memòria històrica. Pensem només, en l'àmbit de les nostres comarques, en la popularització que s'ha fet del tràgic afusellament del Colfèl, a partir de la novel·la i posterior pel·lícula *Soldados de Salamina*, que fins i tot ha permès efectuar recorreguts històric per on succeïren els fets. O la publicació de l'excel·lent treball sobre el camp d'aviació del Pla de Martís, que apunta ja a una investigació que comença a tenir traces d'arqueologia. En aquest sentit, aquest treball pretén només traçar uns apunts sobre els vestigis encara visibles de la Guerra Civil a la comarca de la Garrotxa.

Moltes restes es troben en perill de desaparició si algú no comença a assenyalar-ne el valor històric i memorialístic

Els monuments als «Caídos»

La necessària revisió del franquisme ha fet desaparèixer, en molts casos, molts dels monuments als «Caídos» aixecats després de la guerra pels vencedors de la contesa, o els monòlits als costats de les carreteres per les víctimes dels «consells de cuneta» de l'estiu del 1936. Polèmiques a part, sobre si es tracta o no de l'apologia del règim dictatorial, a la Garrotxa, si més no, queden encara en peu la creu del mencionat afusellament del santuari del Collell, o la creu del prat del Triai a Olot, lloc on hi hagué la sagnant represàlia pel suposat desembarcament del *Canarias* a la badia de Roses, l'octubre de 1936. A més d'un important monument als «Caídos» locals al cementiri de la ciutat.

Però la guerra, pel que fa al bàndol republicà, va deixar també prou senyals a la nostra comarca, tot i la sistemàtica política d'anorreament de la memòria històrica que practicà el franquisme. Moltes d'aquestes restes de la Guerra Civil mereixerien, segurament, treballs més exhaustius, i una valoració històrica per part dels municipis corresponents. Per altra banda encara som a temps d'apuntar la importància documental d'algunes d'aquestes restes arqueològiques, moltes de les quals estan en clar perill de desaparició si algú no comença a assenyalar-ne el valor històric i memorialístic.

Els camps d'aviació

L'Exèrcit de la República va començar aviat a planejar camps d'aviació per tot Catalunya, com a defensa dels cada cop més sovintejats atacs de l'enemic. A les comarques gironines se'n varen projectar uns quants, si bé no tots varen arribar a funcionar com a aeròdroms. El recent

Refugis del camp d'aviació de les Preses.

estudi del camp d'aviació del Pla de Martís, al Pla de l'Estany, assenyala els de Caldes de Malavella, Cassà de la Selva, Celrà, Puigcerdà, Roses, Espoñellà, Figueres, Vidreres, Vilajuïga, i pel que fa a la Garrotxa, el d'Olot (en realitat entre la Vall de Bas i les Preses), i el de Tortellà, al Pla de Tapioles.

Sobre el camp de la Vall de Bas, tot i que se'l coneix com el camp d'aviació de les Preses per estar a tocar del poble, sabem que fou començat a construir la primavera del 1937. Hi ha un interessant estudi de José E. Borao, publicat el 1989, que detalla l'existència de quatre refugis —dels quals avui en resten tres, després de les obres per la concentració parcel·lària de la Vall de Bas— i el traçat d'un rec que preservava el camp de les inundacions. Assegura que només hi aterraren avions un parell de vegades. Com a edificis lligats al camp, hi ha l'històric mas Verntallat, on s'estaven els militars responsables, i la Casa del Pas de la Torre, on hi havia una caseta amb la central de telèfons. Avui es poden observar clarament dos dels refugis, als dos extrems del camp, un en forma de L i l'altre en forma de 4, com a restes més visibles, mentre que el tercer servia, fins fa poc, d'abocador.

Pel que fa a l'aeròdrom de Tortellà, situat al pla de Tapioles, no n'hem trobat gaires referències bibliogràfiques. El testimoni de la gent d'Argelaguer assenyala que, durant la guerra, anaven a treballar en la construcció del camp, que sembla que fou projectat força tard en el transcurs de la guerra. Aquest camp havia de ser de suport del de Celrà, i es preveia habilitar una fàbrica de Sant Jaume com a taller de reparació d'avions. Actualment prop de la masia El Pla s'observen dues entrades de refugis, molt properes una de l'altra, tancades actualment amb una porta metàl·lica, i dues xemeneies de ventilació. No sabem si el camp arribà a ser utilitzat durant la guerra. Val a dir però que encara avui es fa servir com a aeròdrom per a ultralleugers.

Les pedres enderrocades

La crema del temple del Tura d'Olot va tenir lloc el 25 de juliol de 1936. La pèrdua patrimonial fou considerable, en especial l'obra de Joan Carles Panyó, per bé que es pogueren recuperar algunes peces, com la mateixa imatge romànica de la Verge. Més tard, a primers de setembre de 1936,

Grafiti prop del pont de Santa Magdalena, a Olot.

s'iniciaren els treball d'enderrocament de l'església, i malgrat que la Generalitat republicana dictà l'ordre de respectar les esglésies velles, l'octubre d'aquell mateix any la destrucció del temple fou una fita iconoclasta del govern municipal. S'enderrocà la part de darrere del temple, coneguda com la casa del capellà, i a primers d'octubre ja havia desaparegut l'agulla del campanar vuitcentista. Finalment es pogueren aturar les obres d'enderrocament de l'església a començament del 1937, i s'utilitzà a partir d'aleshores com a magatzem de bales d'espant. Avui, el campanar escapçat del temple del Tura constitueix un dels vestigis de la Guerra Civil que es poden trobar a Olot. Segons testimonis, les pedres tretes del campanar serviren per construir els urinaris del capdamunt del Firal, aixecats durant la guerra. Com també cal mencionar una de les boques d'entrada als refugis antiaeris de la plaça Clarà, que no s'arribaren a construir mai del tot, al costat del col·legi dels escolapis, entrada que ha estat posteriorment reutilitzada, i és encara ben visible, per un transformador elèctric soterrat.

Altrament passà amb la façana de l'església parroquial de Sant Esteve, que, si bé patí la destrucció del seu interior —tot i que es pogué salvar el tresor parroquial i els altars barrocs, gràcies a l'esforç del Dr. Joaquim Danés i altres benemèrits olotins—, no patí la destrucció de l'edifici, que es destinà a magatzem de les obres del Museu d'Art de Catalunya, portades a Olot per prote-

gir-les dels bombardeigs de Barcelona. Les tres imatges barroques de santa Sabina, sant Esteve i sant Valentí que hi havia a la façana, però, foren tretes i destruïdes el 1936. Fins al dia d'avui les tres fornícules buides segueixen donant testimoni de l'acció iconoclasta.

Al carrer de Sant Rafel encara es troba la capella inhabilitada de la casa Batlló, construïda a final del segle XIX. Com a timpà figura un baix relleu, obra de l'escultor Celestí Devesa. En un moment de la guerra, que no hem pogut situar, aquesta obra patí el tipleig d'una arma de foc, per la qual cosa les seves figures resultaren malmeses, i encara avui es poden veure força deteriorades per l'acció de les bales.

A Castellfollit, les restes del pont trencat, construït el 1909, i volat en plena retirada, el 7 de febrer de 1939, com a estratègia defensiva que pretenia fer del Fluvià una línia de resistència, encara són visibles. El pont de Castellfollit s'intentà reconstruir el 1940, però l'aiguat s'emportà algunes arcades. El pas del temps ha enrunat més, si fos possible, les restes d'aquell esvelt pont.

La Clapera

La masia de la Clapera, als Hostalets d'en Bas, bellament porxada als quatre vents, serví durant la guerra com a centre de detenció del SIM dels pròfugs de les lleves que, després d'una estada aquí, eren enviats al front. Cap al final de la guerra, però, aquesta masia serví també com a centre de detenció

—sense que s'hagi aclarit a qui corresponia la direcció, probablement a la policia política vinculada al PSUC— per a enemics del règim republicà, i consten en alguns casos exemples de maltractaments als detinguts. Hi ha testimonis de gent de les nostres comarques que passaren per aquesta masia, centre de detenció, on hem pogut documentar dues morts de presoners.

Avui, la masia de la Clapera ha estat restaurada en part, especialment a la planta baixa, per a habitatge dels seus propietaris, però són encara visibles les restes de la garita de guàrdia a l'entrada de la finca, el cos de guàrdia, el lloc on hi havia les dutxes, al pati, i, el que és més interessant, les restes dels dormitoris, amb les separacions entre els jaços, les lleixes, els rètols d'entrada d'algunes sales, i una abundant col·lecció de grafitis, al darrer pis i al colomar, deixats pels presoners. Tot i així els masovers ens han informat que molts d'aquests grafitis, especialment els de contingut obscè, ja foren esborrats acabada la guerra.

Entrada d'un dels refugis del camp d'aviació de Tapioles.

Les pedres tretes del campanar de l'església del Tura van servir per construir els urinaris del campament del Firal

El campanar de l'església del Tura, c. 1915.

El campanar escapat del Tura, 2005.

Parets pintades

A més dels grafitis de la Clapera, algunes restes de pintades i eslògans han sobreviscut al pas dels anys damunt les parets, amb una persistència digna de la vehemència amb què foren fetes. Les parets de les ciutats han estat secularment un espai d'expressió potent i directa. Fins fa uns anys, hom podia llegir en alguns murs dels carrers d'Olot pintades com la que deia «Aquí hi viu un desertor», al carrer dels Dolors; «Fermin Salvochea», nom que es donà, per part dels anarquistes, al carrer de la Verge del Portal; o bé un notable «Muera el PSUC» al carrer dels Vals Vells. Avui, amb les renovacions de les façanes de les cases, aquelles pintades han anat desapareixent, i ara només podem remarcar en aquest itinerari pels signes bèl·lics dels carrers d'Olot el destacat «V. Orobón Fernández», a la base del campanar de l'església de Sant Esteve, sovint repintat per fer-lo desaparèixer, fent referència al nom de l'anarquista amb què fou batejat durant la guerra

l'actual carrer de Sant Esteve, o bé un remarcable «Viva el POUM», prop del pont de Santa Magdalena, record de les lluites entre republicans que culminaren en els fets de maig de 1937.

Recentment Albert Reixach, de Santa Pau, informava de l'aparició de grafitis en una capella lateral de l'església parroquial del seu poble. Els darrers dies de la guerra, segons alguns testimonis, l'església estajà presoners de les forces republicanes en retirada, tal vegada com a recinte auxiliar del Collell.

Amb tot, els dibuixos més interessants són sens dubte els de la masia La Riba, de la Vall de Bianya, avui seu d'un laboratori de veterinària. La Riba serví com a casa de convalescència de les Brigades Internacionals, a partir de l'abril de 1938 fins a l'agost del mateix any, després de rebre l'ordre de retirar-se de l'exèrcit de la República. Els brigadistes que s'hi estajaren hi deixaren nombrosos dibuixos a les parets interiors i exteriors. D'aquests grafitis, els propietaris decidiren guardar-ne almenys un com a testimoni, curiosament conservat i protegit, que encara

avui es pot veure en una de les dependències del tercer pis. Un puny amb un martell esclafant una creu gammada. Dins una estrella es llegeix «Smash fascism. Liberty is life». Signat per «Bert L. Wilson / St. Pancras / London». Aquesta és segurament una de les restes més significatives i ben conservades del període de la Guerra Civil a la Garrotxa, d'aquesta expressió mural de tots els temps que constitueixen els grafitis.

Les mirades atentes i les comparacions de fotografies d'alguns edificis, abans i després de la guerra, ens permetrien segurament seguir rastrejant altres restes d'aquells anys. En tot cas aquests vestigis, amb més o menys valor patrimonial però d'innegable interès documental, són algunes de les mostres trobades d'arqueologia de la Guerra Civil a la Garrotxa.

Jordi Pujiula és psiquiatre i historiador.

Bibliografia

- EJARQUE MONTESANO, Joaquim i RUSTULLET NOGUER, Miquel. *El camp d'aviació de Martís. 1938-1960*. Consell Comarcal del Pla de l'Estany. Banyoles. 2004.
- BORAO, José E. *L'aeròdrom militar de la Vall d'en Bas*. Verntallat. Núm. 31. Estiu del 1989. Vall de Bas.
- VALERI, X. *Arrels i Llavors d'Argelaguer*. Ajuntament d'Argelaguer. 2002.
- DANÉS I LLONGARRIU, Josep M. *L'església de la mare de Déu del Tura d'Olot*. Imp. Bonet. Olot. 1965.
- PUJIULA, Jordi. «Parets pintades». *Olot-Misió*. Núm. 845. Olot, 1972.
- PUJIULA, Jordi. «Notícia de la Clapera». *A 440 mts. Revista d'Olot*. Núm. 89. Desembre 2003.
- MURLÀ I GIRALT, Josep. «De les brigades internacionals durant la seva estada a Vall de Bianya i a d'altres indrets de la Garrotxa». *Jornada d'Estudis sobre les terres de Bianya*. Amics de la Vall de Bianya. 1984.